

Ковтун В. В.,

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Луганськ

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИКМЕТНИКА ЖОВТИЙ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі українських східнословобожанських говірок)

У статті на матеріалі фольклорно-діалектологічних експедицій та власних записів діалектного мовлення, здійснених в українських східнословобожанських говірках, описано структурно-семантичні особливості прикметника ж о в т и й; виявлено полісемантичну структуру колоратива залежно від його сполучуваності з певними групами імен: визначено основні семи й додаткові; з'ясовано особливості семантичного наповнення ад'єктива ж о в т и й у фольклорному тексті й діалектному тексті-оповіді.

Ключові слова: прикметник (ад'єктив), колоратив, сема, семантика, сполучуваність, східнословобожанські говірки, діалектний текст, фольклорний текст.

В статье на материале фольклорно-диалектологических экспедиций и собственных записей диалектной речи, осуществленных в украинских восточнословобожанских говорах, описаны структурно-семантические особенности прилагательного ж о л т ы й; выявлена полисемантическая структура колоратива в зависимости от его сочетаемости с определенными группами имен: обозначены основные семы и дополнительные; установлены особенности семантического наполнения адъектива ж о л т ы й в фольклорном тексте и диалектном тексте-сказе.

Ключевые слова: прилагательное (адъектив), колоратив, сема, семантика, сочетаемость, восточнословобожанские говоры, диалектный текст, фольклорный текст.

The structural and semantic peculiarities of the adjective y e l l o w based on the material of the folk-dialect expeditions and personal recordings of dialect speech made on East-Ukrainian dialects are described in the article; the polysemantic structure of the analyzed adjective depending on its combinability with definite groups of names has been revealed; the basic and additional semes have been defined; the peculiarities of the semantic meaning of the adjective y e l l o w in a dialect text and in a dialect text-narrative have been found out.

Key words: adjective, colorative, seme, semantics, combinability, East-Slobozhan dialects, dialect text, folk text.

Почуття кольору – це складне сприйняття світу людиною, яке пов'язує з емоційним, соціально-культурним та естетичним аспектами. Речення чи текст, у складі якого функціонує колоратив, ширше розкриває культурні компоненти мови, детальніше інформує про спосіб життя, менталітет і цілої нації, й окремого регіону. Колірні відчуття можуть викликати спогади та пов'язані з ними емоції, образи, психічні стани. Протягом тривалого часу історично-культурного розвитку в свідомості людства закріплювалися певні асоціативні зв'язки різноманітних кольорів або кольірних сполучень з явищами та подіями життя. Семантика прикметників кольору в діалектному тексті ще не була предметом спеціального дослідження. Цим зумовлено актуальність пропонованої статті.

Колоративна лексика неодноразово привертала увагу науковців різноманітних галузей знань. Колір у межах діяхронічного підходу вивчали С. Кезіна, О. Дзівак, у синтагматичному аспекті – О. Дівіна, особливості вияву ментальності етносу з допомогою кольірної лексики досліджували А. Вежбицька, Г. Яворська, С. Григорук, І. Герасименко та ін.

Мета статті – дослідити семантичну структуру прикметника жовтий в українських східнословобожанських говірках. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: виявити асоціативне підґрунтя прикметника в межах східнословобожанської діалектної зони; виконати семний аналіз значень ад'єктива; визначити референтну сферу аналізованого прикметника в діалектному тексті-оповіді й у фольклорному тексті.

У статті використано матеріали історичної праці В. Іванова “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края” [Иванов], матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій ([УССГ]; [Старобільщина]; [ПСС]), а також власні записи діалектного матеріалу.

Прикметник жовтий в українських східнословобожанських говірках може сполучатися з широким колом іменників, які називають рослинний світ, напр.: *П'юнники* *жюйт* *ї* [Старобільщина, с. 36]; *бе"с:мертник* *жюйтий* [Старобільщина, с. 47]; *Гвоздики* *жюйт* *ї* *та'к* *ї* *бу'ли* / *а ч'орнобриўц'ї* *о'ни* *ж"м* *бархатн'ї* *й'ак* *і'с* *та'к* *ї* *темного* *кол'ору* *та'кого* (Ан); *У нас оду'ванч'їки* / *а на* *Зах'ідн'їй* *Укра'їн'ї* / *кул'баби* *жюйт'огар'ач'ї* / *кра'сив'ї* / *поўн'ї* (Новобор); *Л'їкарс'к'ї* *ро'машки* *жюйт* *ї* *жюйт* *ї* (Новобор); *Кул'бабка* *почи'найе* *цв'і'с'ти* *жюйтим* *кол'ором* / *а йак* *оц'в'і'тец'а* / *о'на* *б'їла* / *лег'ке* *та'ке* *п'їр'яч'ко* (Виш); *Оду'ванч'їки* *жюйт* *ї* / *свирипа* *жюита* / *с'їйут* *горч'їц'у* / *тоже* *жюйтим* *цв'і'те* / *жюйт* *ї* *рози* / *жюйт* *ї* *т'ул* *пани* / *жюйт* *ї* *глад* *толуси* (Бул). Здебільшого колоратив жовтий словобожани сполучають з назвами квітів: (півники, безсмертник, одуванчик, гвоздики тощо), указуючи переважно на кольорову семантику – “середній між оранжевим і зеленим” [СУМ II, с. 540].

Регулярно вживаними у сполученні з ад'єктивом жовтий і його дериватами виступають іменники, що позначають овочі та фрукти: *Ран'а* *зруша* *ї* *позн'а* *зруша* / *ї* *жюита* *йе* *ї* *з'ел'она* (Новобор); *А виноз'рад* *бу'ва* *б'їлії* / *жюйтий* *ї* *син'її* (Новобор); *Картошка* *у нас* *о'це* *жюита* / *но* *о'на* *ў'кусна* / *к'расна* / *са'ма* *карто'шина* *к'расна* / *а в* *середині* *жюита* / *їш'ч'е* *ї* *б'їла* (Сл); *Абри'коси* *у нас* *с'тали* / *йак* *л'їс'ос'муги* *поса'дили* *са'м'ї* / *ї* *фруктов'ї* *дерева* *са'дили* / *ї* *утош* *абри'коси* *зй'в'илис'а* / *а* *во'ни* *та'к* *ї* *кра'сив'ї* / *жюйт* *ї* *йак* *сонеч'ко* (Сл); *Пест* *ї* *йаблуко* *та'ке* / *шо* *може* *бут* *жюйт'увасте* (Новобор); *перец* *ї* *жюйтий* *бол'гарс'кий* / *пом'їдори* *жюйт* *ї* *йест* / *дин* *ї* *жюйт* *ї* / *гарбу'зи* *жюйт* *ї* (Бул).

Діалектоносії свідомо чи несвідомо оперують прикметником *жовтий* залежно від змісту розмови чи ситуації спілкування, що врешті-решт є засобом вираження ступеня інтенсивності ознаки. Послаблений ступінь ознаки кольору ад'єктива *жовтий* зазвичай утворюють шляхом додавання до його основи суфікса *-уват-* (з допомогою новотвору *-уваст-* морфемний варіант *жовтувастий*) – *жовтуватий*. Спостерігаємо й випадки, коли та чи інша реалія “наближається до жовтої”, “як жовта”, “більше жовта”, “трохи жовта”. Збільшення інтенсивності ознаки жовтого кольору реалії респонденти передають з допомогою повної редуплікації “жовтий-жовтий”.

Ад'єктив *жовтий* як ‘той, що має жовтий колір’ діалектоносії осмислюють і в сполученні з іменниками на позначення злакових культур, напр.: *Просо жожу́те* (Новобор); *пшоно жожу́те* (Бул); *кукуруза жожу́та* (Міс).

У висловленнях *Поўн'і колос'ки пше^нниц'і пр'ам так аж^м схи^л айуц'а туди / колос'ки пше^нниц'і жожу́т'і / са^лма пше^нниц'а розлушч'іш / то пше^ннич'ка та^ка аж^м крас'нен'ка* (Виш); *Жа^ли пше^нниц'у то^д'і / йак с'тебла бу^ли ўже жожу́т'і / а зерно ў колос'ках к'іс'не* [УУСГ, с. 55] семантика аналізованого колоратива позначена позитивною конотацією: мова йде не про властивість, що відрізняє одну рослину від іншої за кольором (напр.: *п'росо темно-ко^рич'невого кол'ору* (Виш); *с'іре п'росо* (Бул); *п'росо жожу́того ц'в'ета / ино^д'да перелівайец'а з жожу́того та^бурого та^кого* (Міс)), а про якість – домінантною виступає сема ‘дозріле зерно’, а сема ‘жовтий’ стає додатковою.

Аналізований ад'єктив у реченні *На кор'н'у стоїт' ўже с'п'іе о^на* [солома] / *пше^нниц'у уб'рали / колос'ки приб'рали / а са^лма со^лома ста^новиц'а жожу́та-жожу́та* (Бул) шляхом повтору слова утворює сильний ступінь ознаки, при цьому реалізуючи спектральну семантику, також позначає додатковий зміст ‘сухий’.

У сполученні з іменниками, що називають гриби, прикметник *жовтий* може вказувати на сорти грибів, напр.: *А вобш'че опен'ки ў нас жожу́тен'к'і та^к'і / не^ве^лич'к'і* (Бул); *Жожу́т'і гриби / лисич'ки* (Новопс). Серед назв грибів за кольоровою ознакою зафіксовано полісемантичний номен *жовтушка*, який виражає загальну назву грибів жовтого кольору і репрезентує сему ‘жовтий гриб’, напр.: *Жожу́тушки називають їх / гриби жожу́т'і* (Бул). Цей номен представлений і в інших українських говірках, проте функціонує у вузькому значенні (конкретний сорт грибів) або із зовсім іншим значенням, напр., у поліських говірках: *жовтушка*, синонім *жовтробу́ха* зафіксовано з двома значеннями: 1 ‘вівсянка звичайна’; 2 ‘жовта трясогузка’ [СПГ, с.74]; у бойківських говірках: морфемний варіант *жовтушка*, синонім *жовтяк* ‘гриб лисичка’ [СБГ, с. 254]. У західнополіських говірках зафіксовано лексеми *жов'т'ак* ‘чортів гриб отруйний’ і *жов'т'ек* ‘боровик жовтий’ [СЗПГ, с. 158].

Процес переходу на осінній період позначений поступовою зміною природи, погодних умов. У респондентів асоційований з природним кольором в'янучої рослинності, напр.: *Шч'ас та^к'і д'єрева то^же кра^сив'і / р'ізнобарв'і / крас'ні / жожу́т'і / зе^лен'і / ос'ін' кра^сива по^ра* (Бул); *Восені жожу́те лист'а / небо те^м'н'ішого кол'ору / тра^ва по^жожу́т'іла* (Зак); *Ос'ін' / лист'а на д'єревах жожу́тувате / де кор'іч'неве / де опа^д'ає* (Міс); *Жожу́т'і рослини / тра^ви в основ'ном ос'ін' у / коли нач'інайут' сохнут'* (Міс). У поданих реченнях колоратив *жовтий* реалізує основне номінативне значення, а також семи ‘в'януча рослина’, ‘суха рослина’; морфемний варіант *жовтуватий* показує послаблений ступінь ознаки жовтого кольору ‘як жовтий’.

Зазвичай діалектоносії сполучають прикметник *жовтий* з іменниками-рослинами не тільки, описуючи осінь, а й тоді, коли треба позначити вигорілу від палких променів сонця рослину, напр.: *В'н'єкоторих м'єс'тах д'єрева / лист'а от сонц'а нач'інайут' вигорат' / ста^новл'ат'с'а жожу́тими або бурими* (Міс).

У східнословобожанських говірках зафіксовано висловлення, у яких прикметник *жовтий* (*жовтуватий*) у сполученні з іменниками *книга* і *папір* вербалізує семи ‘трохи жовтий’, ‘старий папір’, ‘стара книга’, ‘неякісний папір’, напр.: *Ста^ра книж'ка жожу́тувата / сто^р'інки в неї жожу́т'і / в'н'єкоторих м'єс'тах от с'тарост'і нач'інайут' ч'єр'н'іт' / с'тара бумага жожу́того ц'в'ета* (Міс); *Облож'ка с'ірого кол'ору / а листи жожу́т'і* (Бул); *Сто^р'інки ста^рой к'ниги не б'ілі / а жожу́т'і* (Зак).

Негативну конотацію несе ад'єктив *жовтий* і в сполученні з номеном *преса*, актуалізуючи сему ‘неправдива інформація’, напр.: *Жожу́та преса / та^ка преса / шо неправду там пишут' / наклепи ўс'ак'і* (Бул); *Жожу́та преса / йа^ка пл'іт'ки / йа^ка расп'стра'н'ає не^в'ірну інфор'мац'ію* (Зак).

Досліджуючи семантику лексеми *жовтий*, І. Гуменюк називає її найбільш суперечливою і біполярною з усіх основних назв кольорів [2, с. 196]. Це дає підстави М. Луценку вважати, що український прикметник *жовтий* слід розглядати як споріднений з рос. *жуть*, *жуткий* (моторошність, моторошний), наголошуючи, що важливо відзначити здатність звуків до розвитку призвуків. Останнє дозволяє нам пов'язувати іменник *жуть* з примітивом *tu, унаслідок перетворення якого, власне, і виникли слова *тьма* и *жуть*: *tu [~ thu] → htu → ht'u → ždu → žut' *жуть*. Отже, вихідним значенням слова *жуть* є ‘тьма’ (темрява) [8, с. 251]. Відповідно рос. *тьма* (темрява) споріднене з рос. *жуть* (моторошність), яке в свою чергу споріднене з укр. *жовтий*.

Власне кажучи, можливо, через етимологічний зв'язок зі словом *темрява* у буковинських говірках ад'єктив *жовтий* має значення ‘коричневий’, ‘блідий’, ‘жовтий’, прислівник *жовтаво*, *жовкяво* – ‘тьмяно’ [МСБГ, с. 58]; у гуцульських говірках дієслово *жовтіти* – ‘втрачати колір (про одяг)’ [МСГГ, с.56].

Прикметник *жовтий* став характеристизатором нездорового кольору обличчя та очей людини в діалектних текстах східнословобожанського ареалу, напр.: *Жожу́та л'удина / лице жожу́те / слаба / оч'і не^виразн'і* (Бул); *Бл'іда л'удина на вид б'іла / гла^за жожу́т'і / йа^ки-то нездо^ровий вид у неї* (Міс), хворої людини на жовтяницю, напр.: *Хво^роба Ботк'іна / ч'оловік робиц'а жожу́тий при ц'її хво^роб'і Ботк'іна* (Виш); *Жожу́та хво^роба / жожу́т'а ниц'а / коли рос'ходиц'а жожу́ч' // у нас йєст' в орга^н'ізм'і жожу́ч' / перерабатуйє во^на / рос'ходиц'а / і ч'оловік робиц'а жожу́тим / страш'на хво^роба* (Бул); *Жожу́та хво^роба / жожу́туха* (Зак); кольору обличчя старої людини, напр.: *У ста^рой л'удини облич'а по^морич'єне / жожу́те* (Новобор). В ілю-

строваних висловленнях прикметник *жовтий* реалізує семи ‘жовтий’, ‘хвора людина’, ‘слаба людина’, ‘стара людина’ і несе негативно-оцінне значення.

У мовленні носіїв східнословобжанської діалектної зони прикметник *жовтий* виступає мовленнєвим актуалізатором кольору природних об’єктів. Регулярно маркованими є такі іменники: *пісок, глина, земля, сонце, місяць, зірки*. Традиційно словобжани використовували *глину* і *пісок* як будівельний матеріал, а також для декорування приміщення – підводили кольоровою глиною, частіше жовтого кольору: *Багато у нашій місцевості і багато піску / пісок жовтий і білий і красивий у нашій місцевості* (Новобор); *Жоўта глина була / мій місці сили с:о:ломойу* (Новобор); *Глина рідна була у нас / і червона і жоўта / і підводили хати* (Сл); *Під горою там гора була сама крейд’ана біла / а ч’асто попадалася жоўта глина і там брали оц’у жоўту глину / кусочками набивали / йак охра вона жоўта і оце підводили* (Бул). В ілюстрованих прикладах аналізований прикметник вербалізує кольорову семантику без додаткових смислів. Діалектоносії, конкретизуючи, різнять за кольором *пісок*, напр.: *Береговий пісок у нас жоўтого цв’іту / іногда попадайе: а білий* (Міс); *Річ’ковий пісок білого кол’ору / а береговий жоўтий* (Бул); *Пісок у нас жоўтий / красно-жоўтий і с’ірі / йакіч’о по річ’к’і / то білий* (Піс), проте на загальний контекст не накладаються додаткові смисли.

У сполученні з іменником *земля* ад’єктив *жовтий* і семантично близькі йому відповідники передають, окрім спектрального значення ‘жовтий’, додаткові смисли ‘неродючий’, ‘непридатний для використання’, напр.: *Род’уч’а земл’а ч’орна / і у нас вона род’уча / а їст’ жоўта земл’а / глина називаїе: а / вона глин’ана жоўта нерод’уч’а земл’а* (Новобор); *Половина сеґла ч’орна земл’а / ч’орнозем називаїе: а / а половина сеґла п’іш’ч’анік / жоўтувата / м’ішана // ш’об родила / з’м’ішували / не’род’уч’а глин’ана у сеґл’і була / роз’м’ішували / за’возили земл’у брали / брали ч’орнозем / м’ішали / ш’об т’ікі родила* (Бул). У поданих контекстах слово *жовтий*, окрім прямого номінативного, має негативно-оцінне значення.

“Мова так чи інакше відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття” [5, с. 48]. Лексема *жовтий* має глибинний зв’язок у фольклорному тексті і функціонує як багатозначний символ – “уява особливого роду, але завжди конкретно взята з зовнішнього світу” [4, с. 537]. Як наслідок, у народнопісенному висловленні *жовтий пісок* проступає мотив туги, журби, самотності, напр.: *Пропывъ итаны и сорбчку, / И сыдытъ голый у шиночку / Бля порбга у кутбчку, / На жовтэнькому писбчку* [Іванов, с. 647]. Поряд із спектральним значенням вербалізовано додаткову сему ‘поганий’, у загальному контексті виражає негативну конотацію.

Дослідниця І. Жилінська, аналізуючи прикметник *жовтий* у сполученні *жовтий пісок* у білоруських і російських замовляннях, виявила і спектральну семантику (сема ‘жовтий’), і неколористичну (семи ‘свій’ – ‘чужий’, напр.: ...*Обмывают эти реки...крутые берега, и желты пески...*; ...*быть тебе...за желтыми песками*) [6, с. 53].

Ще з язичницьких часів люди поклонялися сонцю. А. Вежицька вважає, що сонце є природною референційною співвіднесеністю для жовтого [1, с. 265]. І тепер жовтий колір асоціюється із сонячним світлом, сонячною енергією, теплом, і тому усвідомлюють як “теплій” [Там само с. 264]. У зафіксованих текстах-оповідях досліджуваної діалектної зони респонденти описують сонце не тільки з допомогою однокомпонентної колоративної одиниці, а й застосовуючи двокомпонентні структури та описові конструкції, напр.: *Йарким сонце сходе / йарке жоўтогар’ач’е* (Новобор); *Сонце біло-жоўте, а м’іс’ац’ жоўтен’куй // сонце йясне / біло-жоўте // з ірки жоўтен’к’і теж’* (Бул); *Йарке / жоўте сонце // м’іс’ац’ йарке / жоўте / т’ікі ўноч’і* (Зак); *Жоўто-оранжевого цв’ета сонце // м’іс’ац’ білий / цв’ітиц’а’ ноч’у* (Міс). На нашу думку, мовці свідомо вживають композити *жоўтогар’ач’ий* і *біло-жоўтий* та сполучення зі складним колоративом і компонентом *цв’ет* (*жоўто-оранжевого цв’ета*) з метою деталізувати й диференційувати номен *сонце*. Ад’єктив *жовтий* у складі маркованих конструкцій інтерпретуємо як ‘жовтий’, ‘теплій’, ‘яскравий’, ‘денне світло’.

Зорове сприймання явища чи реалії посилює картину – дає можливість деталізувати уявний чи дійсний образ. Жовтий колір у свідомості діалектоносіїв асоційований із небесним не тільки денним, а й нічним світилами. Пор. у випадку опису місяця й зірок: *Сонце біло-жоўте, а м’іс’ац’ жоўтен’куй // сонце йясне / біло-жоўте // з ірки жоўтен’к’і теж’* (Бул); *Йарке / жоўте сонце // м’іс’ац’ йарке / жоўте / т’ікі ўноч’і* (Зак).

Віра в магічну силу слова і його цілющі можливості сформувала давній пласт дискурсивного тексту – замовляння. “Словесна магія може вживатися у “чистому” вигляді, а може із магічними атрибутами, спектр яких надзвичайно широкий. Це і волосся, і нігті, і сліди людини, і її тінь, віск, олово, попіл, свячена вода, різні предмети, деякі продукти харчування, рослини, тварини, птахи, комахи тощо. Замовляння, шептання набирають лише тоді магічної сили, коли витримано декілька умов: час виконання (вечір, північ, ранкова зоря, на повний місяць чи на спадний, певна кількість повторів заклинання, передача точного дослівного змісту, використання передбачених замовлянням жестів (спльовування, хрещення) та ін.” [7]. У замовляннях східнословобжанського ареалу, яке нагадує ціле обрядове дійство, зафіксовано вживання прикметника *жовтий* у сполученні з іменником *кість*, напр.: *Отъ вывиха: “Не десь и не здесь, а на сѣнѣмю морю лежѣтъ каминь білий. На камини хтось сидѣтъ, высъжжѣа изъ жѣвтой кѣсты цѣили (гниль), выкликѣа: “жѣвтая кѣсть, львовъ духъ! Якъ у льву духъ не держѣщѣя, то щѣбъ такъ у жѣвтой кѣсты (имя) звѣхъ не держѣвъ [...]”* [Іванов, с. 9]; *Вывливаніе переполоха на яйцо: взяти курине яйце, покачати ім по обличчю, голові й всьому тілу хворого зі словами: “Тут тобі не стоять, жѣвтой кѣсты не ломаты, червонои крови не пыты, щѣразо серця не вялыты, білого тѣла не сушыты, крещеного рожденного раба Божого”* (имя). Потім взяти стакан з водою, поставити на голову хворого й на порозі випустити білок з яйця у воду; тоді дивляться у склянку: якщо хворий не виліковується, то в склянці з’явиться зображення священика або могили, а може з’явитися і той предмет, який став причиною переляку [Іванов, с. 34-35]; *Вывливаніе волоса: Беруть 27 житніх колосків, кладуть на них хворий палець, або взагалі хвору частину тіла, ллють зверху теплу воду й говорять: “Лыйся,*

волося, на кілося, водяній, витрянній, прозорній, подуманий, погаданий, підстрітний. Тут тобі ні стоять і ні бувати, а жовтою кістою ні ломити, і білого тіла ні сушити, і червоною крові ні мутити, і суцтва ні крутити”, ці слова проговорити тричі [Иванов, с. 36]; *Отъ “бышыхи” (рожи): “ [...] Тутъ тобі не стоять, жовтою костою не ломити, червоною крові не смоктати (имя больнаго) ”*. Це говорять тричі і ще до хворого місця хрестоподібно дають пальцем [Иванов, с. 170].

За нашими спостереженнями, цікавим є той факт, що у замовляннях фіксуємо сполучення: *жовта кість і біла кість, жовте тіло і біле тіло*, пор.: *Волось виливають: “ [...] тутъ тобі нэ буты, тутъ тобі нэ стояты, білою костою нэ ломаты, червоною крові нэ пыты, жовтого тіла нэ сушити нарожденому, молитвьяному, хрещеному ”* [Иванов, с. 1003]; *Вывливаніе волоса: “ [...] Тутъ тобі ні стоять і ні бувати, а жовтою кістою ні ломити, і білого тіла ні сушити [...] ”* [Иванов, с. 36]. Уважаємо, що прикметники *жовтий* і *білий* в ілюстрованих прикладах семантично еквівалентні, але тільки в складі означеної дискурсивної одиниці. У контексті а’дектив *жовтий* виражає позитивну конотацію, актуалізує семи ‘здорове тіло’, ‘здорова кість’, ‘здоровий’, на відміну від діалектичних текстів-оповідей, у яких прикметник *жовтий* у сполученні з іменниками, що називають частини тіла людини, вербалізує семи ‘хворий’, ‘старий’.

Іншим своєрідним і дуже давнім видом народної творчості є загадка. У загадках про диню східнослов’янського мовного ареалу ключовою асоціацією є колір. “Добір ключових слів ґрунтується на подібності зовнішніх ознак закодованого предмета і слова-відгадки” [3, с. 35]. Загадки із відгадкою *диня* побудовані як зоометафори: *Жовта курця підь тынь кубльця* (Диня) [Иванов, с. 313], а також асоційовані із назвою побутових речей на зразок *жупан*: *Лижить бариня на долини у жовтенький жупаньни* (Диня) [Иванов, с. 379]. Означені метафори мотивуються зовнішньою колористично-зоровою подібністю закодованого денотата. У загадках актуалізовано сему ‘жовтий’.

У східнослов’янському краї зафіксовано розповіді й легенди. Тематично близькими виступають розповіді про те, як головний персонаж (старий дідусь, маленьке козенятко, жовтий кіт тощо) у кінці перетворюється на гроші. Однією з таких є розповідь “Кить і диты”: *Гралысь диты на вулицы, якъ бачуть – иде до ных жовтый кить, тай каже ймь: “быйте мене, быйте мене!” [...] А мижь ными та бувъ теперь такий заричинный хлопецъ, незлякався, пидийшов до ёго бльжче та якъ учеше – трисне ёго по лоби, а винъ чикбрикъ зъ усихъ чотырёхъ й россыпався золотыми гришмы* [Иванов, с. 402]. Сполучення *жовтий кіт* ужито за колористичною ознакою подібності до золота, яке в розповідях отримували ті, хто найбільше їх потребував: знедолені, багатодітні родини, удови тощо. У наведеному фольклорному тексті ад’ектив *жовтий* вербалізує сему ‘золоті гроші’.

З іншим семантичним наповненням уживають діалектоносії забарвлення *котів* і його *очей* в тексті-оповіді, напр.: *А ў котіу своіи очі / у жоўтих котіу / жоўт і очі / бліх / голубі / і / ірпих / трохів’етних / зелені очі* (Бул). Прикметник *жовтий* розкриває у контексті пряме номінативне значення, тобто той колір, яким його бачать мовці, описуючи кішку. В іншому прикладі, пор.: *Чорні або зелені в кішки очі / світли / жоўт і ўночі* (Зак) у контексті актуалізовано семи ‘яскравий’, ‘який світиться’.

Прикметник *жовтий* спонденти сполучають і з низкою інших іменників, що називають тварин, напр.: *Лисича жоўтого колору* (Бул); *Жоўті кури* (Новобор); *Курчата маленкі жоўтенкі* (Міс); *Тобік там йакого тики нема / і жоўтий / і білії йе / і чорне / і шч’е йак лисичка / і хвіст у н’ого і вушка торч’ком* (Сл); *Жоўт і до машин’и ут’ата / зуси малі жоўт і / циплі’ата малі жоўт і* (Міс), птахів, напр.: *Синичка жоўтобр’ушка / у нейі бр’ушко жоўте* (Бул). Композит з колористичним компонентом *жоўтобр’ушка* уживають стосовно забарвлення пір’я синички; *жовтогрудка* ‘вівсянка звичайна’ [СУССГ, с. 77]. В інших українських говірках сема ‘вівсянка звичайна’ представлена такими номенами: гуцульські говірки: *жовтогрудка, жовточерівка, жовтушка* [ГГ, с. 71]; поліські говірки: *жовтробуха* (зменш.-пестл. *жовтобрюшка*), *жовтушка* [СПГ, с. 74]; бойківські говірки: *жовтородок, жовтурка* [СБГ, с. 254].

Описуючи комах, слобожани також уживають аналізований ад’ектив, напр.: *Майс’кий жуқ жоўтий* (Бул); *Павуки йест’ жоўт і бр’ушка* (Бул); *Колорадс’кий жуқ ўред’ит’ел’ ў жоўту поллосоч’ку / йіст’ кар’тошку / пом’ідори* (Міс).

Прикметник *жовтий* і його деривати у сполученні з іменниками на позначення забарвлення тварин, птахів, комах у діалектному тексті актуалізує спектральне значення.

Пряме номінативне значення ‘жовтий’ виявлено і в сполученні з іменниками-назвами одягу, виробів із тканини, напр.: *Ну ў св’азі з т’ем / шо возраст’ уже буў такий / і до д’іч’ат’ надо ходит’ буўло / а ходит’ н’іч’ому / у мене буўла сп’іцоўка шах’т’ор’с’ка / но она буўла жоўта / так’мати бузиної пок’расила / шоб буўла т’омна [...]* [УССГ, с. 360]; *Виши’вали / нитки мул’іне / зелені / жоўт і / красні / білі / чорні* (Сл); *Стр’ічки буўли красні / жоўт і / зелені / сині* (Бул); *І жоўт і / кр’емові рубашки са’т’інові // тоже п’ішла мода / виши’т’і // ну она не’довго ц’а мода буўла* [ПСС, с. 111]; *Жоўта-жоўта // кохта жоўта / те зе’лене* [ПСС, с. 150].

У сполученні з іменником *полотно* змінюється семантичне навантаження ад’ектива, пор.: *Колі перий раз ви’би’райец’ : а полотно / воно таке біле з жоўтуватим / так це мат’ірка / з йакойі шили тоўс’т’і п’іт’ич’ки / сп’ідниц’і / шта’ни // а ўже колі другий раз’ / то це ўже п’лоск’ін’ : а / таке кра’сиве полотно* [УССГ, с. 129]. Сполучення слів-кolorативів біле з *жовтим* виявляє поступінь інтенсивності ознаки кольору, тому ми не можемо сказати, що реалізовано сему ‘жовтий’, скоріше – відтінок жовтого.

В іншому висловленні прикметник *жовтий* зафіксовано також у складі словосполучення, пор.: *Голубе з жоўтим / прапор україні’с’кий* (Новобор). В ілюстрованому висловленні колоративи позначають національну символіку державного прапора України: жовтий символізує пшеницю, голубий – небо. Тільки в контексті лексема розкриває своє значення. У цьому реченні прикметник *жовтий* (не маючи відтінку, а тільки основні кольори – жовтий і голубий) вербалізує сему ‘жовтий’.

Ад’єктив *жовтий* зафіксовано в сполученні з іменниками на позначення харчових продуктів, напр.: У *бодн’ах сало хранило* / і де ж^м та *бодн’а стоїла*? // на *горшич’і* / *л’іто* / а *бодн’а салом* // ну й *аке там* *ўже сало*? // *воно ўже ж таке і старе* / *жоўте* / і *што з н’ого те ч’е* (Сл). Накладаючи негативну конотацію на загальний контекст, прикметник *жовтий* реалізує семи ‘поганий’, ‘несмачний’, ‘зіпсований’. В іншому випадку з позитивно-оцінним значенням колоратив репрезентує спектральну семантику і протилежні смисли ‘смачний’, ‘гарний’, пор.: *Йантарно-жоўтий мед* / *йак йантар’ жоўтий* (Бул); *Мед в основному жоўтий* / *а засахарит’ с’а стаїе* б’ілим (Міс).

Отже, проведене нами дослідження показало, що прикметник *жовтий* в українських східнословобожанських говірках має розгалужену семантику, яка повною мірою може розкритися саме в тексті. Інтерпретація фактичного матеріалу засвідчує взаємозалежний зв’язок: сприйняття певних реалій навколишнього світу через зоровий канал, спогади та інше пов’язане з кольоровими асоціаціями, свідомо чи підсвідомо викликає, як один з основних, жовтий колір – позитивні чи негативні асоціації. Слобожани сполучають ад’єктив *жовтий* з іменниками на позначення рослинності (квітів, фруктів, овочів, грибів тощо), природних об’єктів (іменники *глина, пісок, земля, сонце, місяць*), частин тіла людини, харчових продуктів тощо. Аналіз діалектних текстів східнословобожанського ареалу виявив, що прикметник *жовтий* у сполученні з іменниками вербалізує і спектральне значення, і додаткові смисли (напр. *жоўте лист’а* ‘в’яуча рослина’, ‘суха рослина’). Функціонуючи в складі фольклорного тексту й тексту-оповіді, ад’єктив *жовтий* несе і позитивні, і негативні конотації.

Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі семантичної структури інших колоративів в українських східнословобожанських говірках.

Список умовних скорочень обстежених населених пунктів Луганської області:

Ан. – с. Антонівка Старобільського р-ну; Бул. – с. Булавинівка Новопсковського р-ну; Виш. – с. Вишневе Старобільського р-ну; Зак. – с. Закотне Старобільського р-ну; Міс. – с. Містки Сватівського р-ну; Новобор. – с. Новоборовиці Свердловського р-ну; с. Піс. – с. Піски Новопсковського р-ну; Сл. – смт Слов’яносербськ.

Умовні скорочення джерел

ГГ – Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.

Іванов – Іванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / под. ред. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. 1. – 1008 с.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / ред. кол.: проф. Ю. О. Карпенко, доц. К. М. Лук’янюк, доц. В. А. Прокопенко, ст. лаб. В. В. Яківчик. – Вип. 2. – Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1971. – 61 с.

МСГГ – Піпаш Ю. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2005. – 266 с.

ППС – Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області): матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / упор. І. В. Магрицька, В. Ф. Семистяга, З. С. Сікорська, М. Г. Чернопиский, В. О. Шевцова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002, – 256 с.

СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 1. – 497 с.

СЗПГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т.1. – 380 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.

Старобільщина – Старобільщина: матеріали фолькл.-діалектол. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ: Шлях. – 2000. – 128 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. В. Винник та ін. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1 – 11.

СУССГ – Глуховцева К. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко – Луганськ, 2002. – 224 с.

УССГ – Українські східнословобожанські говірки: сучасні діалектні тексти: навч. посіб. / за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 424 с.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая; [пер. с англ.]; отв. Ред. М. А. Кронгауз; вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.

2. Гуменюк І. І. Лінгвістичні та екстралінгвістичні дослідження номінації жовтого кольору (на матеріалі фразеології англійської та української мов) / І. І. Гуменюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 33. – С. 194–197.

3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48-63.

6. Жылінская І. І. Сістэма колераабазначэнняў у беларускіх і рускіх замовах / І. І. Жылінская // Вестник Белорус. гос. ун-та. – Сер. 4: Филология. – №2. – 1997. – Мн.: Універсітэцкае, 1997. – С. 50 – 54.

7. Лепеха Т. В. Українознавство: Навч. пос. [Електронний ресурс] / Т. В. Лепеха. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=1216>

8. Луценко Н. А. Истории наших слов: диахронно-лексикологические этюды. / Н. А. Луценко; Донецкий национальный университет. – Донецк: Изд-во “Вебер” (Донецкое отделение), 2009. – 370 с.